

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2020, c. 6, s. 2: 821-852

Modern Fıkıh Usûlü Kitaplarında Mutlakın Mukayyete Hamli Meselesinde Gösterilen Bazı Örneklerin Yeterliliği Sorunu

The Problem of Adequacy for The Examples Set Forth on The Issue of “Carrying The Absolute to The Restricted” in The Contemporary Methodology of İslamic Jurisprudence Books

Nizamettin KARATAŞ

Dr. Öğr. Üyesi, Namık Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
İslam Hukuku Anabilim Dalı
Assistant Professor, Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Department of Islamic Law
Tekirdağ / TURKEY
nkaratas@nku.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-9241-1605

DOI: 10.47424/tasavvur.791662

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 07 Eylül / September 2020

Kabul Tarihi / Date Accepted: 22 Ekim / October 2020

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Karataş, Nizamettin. “Modern Fıkıh Usûlü Kitaplarında Mutlakın Mukayyete Hamli Meselesinde Gösterilen Bazı Örneklerin Yeterliliği Sorunu”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/2 (Aralık 2020): 821-852.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | mailto: ilahiyatdergi@nku.edu.tr

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.
CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Mutlak ve mukayyet konusu fıkıh usûlünün lafız bahislerinde ele alınıp derinlemesine incelenen başlıklardan biridir. Konu her ne kadar fıkıh usûlü kitaplarında yeterince açıklanmış gözükmese de her teorik meselede olduğu üzere farklı değerlendirmelere açık taraflar da ihtiva etmektedir. Bu iki lafız özellikle mutlakın mukayyede hamli etrafında ele alınmıştır. Usûlcülerin bu konuda verdiği örnekler ayrıca önemlidir. Bu örneklerin incelenmesi mutlak ve mukayyet lafızların daha iyi anlaşılmasına da katkı sağlayacaktır. Bu makalede öncelikle mutlak ve mukayyet lafızların tanımı, mahiyeti ve fıkıh usûlünün diğer konuları ile münasebeti verildikten sonra mutlakın mukayyede hamli ele alınacak ve özellikle; “ıtlak ve takyidin sebebi bir olmakla beraber hükümleri farklı olursa mutlak mukayyede haml edilmez, mutlakla ıtlakı mukayyetle de takyidi üzere amel edilir”, kuralı için verilen örneklerin tatmin edici olmadığı tartışılacaktır. Günümüz fıkıh usûlü kitaplarında ele alınan bu konunun klasik eserlerde nasıl açıklandığı değerlendirilecek ve farklı örnekler teklif edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh Usûlü, Mutlak, Mukayyet, Haml, Haml Örnekleri

Abstract

The issue of absolute (mutlaq) and restricted (muqayyad) words is one of the important topics of Islamic law and both word has examined deeply in sections about words(alfaz). Although the subject seems to be explained sufficiently in method books of Islamic jurisprudence as in every theoretical issue, it also contains sides open to different evaluations. These two words are dealt with especially around the attribution of absolute into conditional. The examples given by the scholars of method on this subject are also important. Examining these examples will also contribute to a better understanding of and absolute (mutlaq) and restricted (muqayyad) words. In this article, first of all, the definition and nature of absolute and restricted words and its relation with other issues of fiqh method will be discussed.

Especially the rule of; although the reason for the absolute and restriction is one, if the provisions are different won't be attributed of the absolute word to the restricted Word. It is treated according to the situation with both of them whether absolute or restricted Word, will be examined. And will be discussed that the examples given are unsatisfactory. It will be evaluated how this subject, which is dealt with in contemporary fiqh method books, is explained in classical works and different examples will be offered.

Keywords: Methodology of Islamic jurisprudence, Absolute word, Restricted word, Attribution, Examples of attribution.

Giriş

Fıkıhın asılları, kökleri, prensipleri gibi anlamlara gelen fıkıh usûlü; fıkıhın hem dayandığı kökeni hem de şer'î hüküm elde etme yöntemlerini ortaya koyan bir ilmî disiplin olarak kabul edilmektedir. Günümüzün kimi İslam hukukçuları fikhî hükümlerin nereden ve nasıl elde edildiğini gösteren bir metodoloji olmasının yanında; hükmün kaynağı ve mahiyeti ile ilgili açıklamalarda bulunması veya hüküm koyma yetkisi kime aittir, eşyada asıl olan nedir gibi sorulara cevap vermesi sebebiyle bu ilmi İslam hukuk felsefesi olarak da nitelendirirler. Fıkıh usûlü fıkıhın temel mantığını ortaya koyması itibarıyla de vazgeçilemez bir ilmî disiplin olarak değerlendirilmektedir.¹ Özellikle lafız bahislerinde yer verilen çok yönlü ve derin açıklamalar bu ilmin dakikliğin ayrı bir göstergesidir. Fıkıh usûlünde lafızlar; vaz olunduğu mana bakımından, kullanıldığı mananın vaz olunduğu mana ile aynı olup olmaması bakımından, kullanıldığı manaya delaletinin açıklık derecesi bakımından ve lafzın manaya delalet şekli bakımından olmak üzere dört farklı başlık altında incelenmiştir. Bunlardan “vaz olunduğu mana bakımından lafızlar”; hâs, âm ve müşterek kısımlarına ayrılmıştır. Bu çalışmada tartışacağımız mutlak ve mukayyet lafızlar kelimeler yöntemini benimseyen bazı usûlcülere göre âm, Hanefî usûlcülere göre ise hâs lafızlar grubunda ele alınmaktadır.

¹ Abdullah Kahraman, *Fıkıh Usulü: giriş - deliller - hükümler - hüküm çıkarma yöntemleri* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016), 24.

1. Mutlak ve Mukayyetin Tanımı ve Mahiyeti

Mutlak ve mukayyet, fıkıh usûlünün diğer lafız bahislerinde olduğu gibi kitap ve sünnetin doğru bir şekilde yorumlanabilmesi gayesi gözetilerek lafızların delaletlerinin sıfat, şart, gaye, zaman ve mekân gibi kayıtlarla mukayyet olup olmadığını tespit etmek için geliştirilmiştir.² Mutlak kelimesi sözlükte herhangi bir şeyin serbest kalması veya serbest bırakılması anlamına gelir.³ Mutlak kelimesinin terim anlamı hakkında farklı yaklaşımlar serdedilmiştir. İlk yaklaşıma göre, “manasına dâhil olan fertler bağlamında” tanımlanırken; ikinci yaklaşıma göre ise “kelimelerin hakikatleri arasındaki farkların tespit edilmesi bağlamında” tanımlanmıştır.⁴ Ayrıca, “zihinde oluşan soyut mana veya bir şeyin mahiyeti” ve “sınırlı fakat belirsiz somut varlık” şeklinde farklı mutlak tanımlarından da söz edilir.⁵ Biz burada söz konusu yaklaşımlarla ilgili klasik usûl kitaplarında ele alınan ayrıntılı tartışmalara değinmeyecek mutlak ve mukayyetin yaygın kabul gören tanımlarını vermekle iktifa edeceğiz. Ardından asıl incelemeyi düşündüğümüz mutlakın mukayyede hamli meselesine eğileceğiz.

Mutlak, cinsinin içine giren fertlere tayinsiz ve şümûlsüz olarak delalet eden has bir lafızdır.⁶ Tanımda geçen “şümûlsüz” ifadesi âm lafız ile mutlak

² Ferhat Koca, “Mutlak”, *Türkiye Diyanet Vakfı* (İstanbul: TDV, 2006), xxxı/402-405.

³ Hamed b. Hamdi es-Saidi, *el-Mutlak ve'l-mukayyed* (Medine, 2003), 113. Ülkemizin İlahiyat Fakültelerinde bu konuyla ilgili yapılan çalışmalardan ulaşabildiklerimizi şu şekilde sıralamak mümkündür: Abdulkadir Eligül, *İslam Hukuk Metodolojisinde Âm ve Mutlak Kavramları* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Murat Sarı, *Fıkıh Usûlünde Mutlak ve Mukayyed* (İğdır: İğdır Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016); Osman Şahin, “İslam Hukuk Metodolojisinde Mutlak ve Mukayyet”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 26 (2015), 11-37; Mustafa Hayta, “Fıkıh Usûlünde Bir Bütüncül Okuma Yöntemi: Mutlakın Mukayyede Hamli ve Fikihî İhtilaflardaki Rolü”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat fakültesi dergisi* 16/2 (2016), 143-170; Bayram Demir, “Naslarda Yer Alan Lafızlar Arası İlişki Açısından Fikih Usulünde Mutlak-Mukayyed” (Bildiri, 2017); Rifat Uslu, “İslam Fıkıh Usulünde Mutlak'ın Mukayyed'e Hamli” 10/54 (2017), 1039-1043. Bu çalışmaların hiç birinde bizim ele alacağımız konu klasik eserlerdeki tartışmalara atıfla incelenmemiştir.

⁴ Abdulkadir Eligül, *İslam Hukuk Metodolojisinde Âm ve Mutlak Kavramları*, 113.

⁵ Osman Şahin, “İslam Hukuk Metodolojisinde Mutlak ve Mukayyet”, 13.

⁶ Molla Hüsrev, *Mir'atü'l-usul şerh-i Mirkatü'l-vüsul*. (Dersaadet: Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1321), 69.

lafzı, “tayinsiz” ifadesi de mutlak ile mukayyedi birbirinden ayırır. Daha açık bir tanımla mutlak: *Belirli olmayan (gayr-ı muayyen) bir ferdi veya fertleri gösteren ve herhangi bir sıfatla kayıtlanmamış lafız demektir.*⁷ Yani mutlak lafızların içine o lafzın işaret ettiği manaya sahip olan her şey girer ancak lafız bunların hepsine birden şâyi’ ve şâmil olmaz.⁸ Bir lafzın mutlak olabilmesi için; cins isim olması, delalet ettiği fertlerin sadece bir kısmını kapsaması (şümûlsüzlük), kastedilen varlığın belli olmaması (adem-i tayin); hükmün, lafzın delalet ettiği cinsin her birine uygulanabilmesi (şuyû) ve lafzın herhangi bir kayıtla kayıtlanmamış olması gerekir.⁹ Mesela insan, at, kuş, kitap gibi lafızlar mutlak lafızlardır. İnsan dediğimiz zaman, bu lafız genel anlamda bütün insanları içine alsa da pratik kullanımda fertlerinin bir kısmına delalet eder. “Ben dün bir insanla görüştüm” dediğim zaman genel insan kavramının içine giren belirli biriyle yani insan fertlerinden bir fert ile görüştüğümü ifade etmiş olurum.¹⁰

Hanefilere göre mutlak, has lafız kapsamında değerlendirildiğinden manaya delaleti ka’îdir. Takyide uğradığına dair herhangi bir delil yoksa ıtlak üzere amel etmek vaciptir. Mütakellim usûlcüler ise mutlak lafızların manaya delaletlerinin zannî olduğundan hareketle mutlakla amelin ancak takyit delili bulunmadıkça vacip olduğunu söylemişlerdir.¹¹

Mukayyet lafza gelince vasıf, hal, gaye veya şart gibi herhangi bir kayda bağlı olan lafızlar mukayyet kabul edilir. Daha açık bir tanımla şöyledir: *Mukayyet, muayyen olmayan bir ferdi veya fertleri göstermekle beraber, herhangi bir şeyle kayıtlanmadığına dair delil bulunan lafızdır.*¹² Mesela dürüst insan, doru at, güzel kuş, değerli kitap dediğimiz zaman yukarıda verilen mutlak lafızlar mukayyet hale gelmiş olur. Mutlak bir lafız bazı durumlarda mukayyet olur. Mutlak bir lafız mukayyet hale getiren şeyleri Sava Paşa yedi madde halinde şu şekilde özetlemiştir:

⁷ Zekiyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Fıkıh Usulü)*, çev. İbrahim Kafi Dönmez (Ankara: TDV, 2018), 411. Mutlak lafzın terimleşme süreci için bkz. Osman Şahin, “İslam Hukuk Metodolojisinde Mutlak ve Mukayyet”, 12-13.

⁸ Hayreddin Karaman, *Fıkıh Usulü* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2013), 173.

⁹ Osman Şahin, “İslam Hukuk Metodolojisinde Mutlak ve Mukayyet”, 12-13.

¹⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukukî İslamiyye ve ıstılahat-ı fikihiyye kamusu*. (İstanbul: Bilmen yayınevi, 1988), 67.

¹¹ Abdulkadir Eligül, *İslam Hukuk Metodolojisinde Âm ve Mutlak Kavramları*, 120.

¹² Zekiyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Fıkıh Usulü)*, 411.

1- Cümledeki mef'ûl/nesne/düz tümleç mutlak lafzı takyit eder. Örnek: "Zeydi sevdim" cümlesinde mutlak olan sevmek lafzı Zeyd kelimesi ile mukayyet olmuştur. "Allah hile ile yapılan satışları haram kıldı"¹³ hadis-i şerifinde ise Allah haram kıldı lafzı, "hile ile yapılan satışları" ifadesiyle mukayyet olmuştur. Şu hâlde bir fiile neye, kime, neyi, kimi diye sorulduğunda verilen cevap mutlak olan fiilin ne ile mukayyet olduğunu gösterir. Örneğin yukarıdaki örnekte mutlak olarak sevmek fiiline neyi, kimi diye sorduğumuzda Zeyd'i cevabını alırız ve bu da takyidi gösterir.

2- Zarf edatları, fiilin belirli bir mahalde icra edildiğini göstererek mutlak lafzı mukayyet kılar. İşlenmiş olan fiil için, nerede sorusuna cevap verildiği takdirde lafız mukayyet olmuştur. Örnek: "Ali tarlada öldü" cümlesinde mutlak olan ölmek lafzı tarla ile mukayyet olmuştur. "Soğan ve sarımsak yiyenler camiye gelmesinler"¹⁴ hadisi şerifinde ise "gelmesinler" mutlak lafzı "camiye" zarfı nedeniyle mukayyet olmuştur. Paşa burada sadece mekân zarfı üzerinden örnekler vermiş ancak düğzer zarf çeşitleri de mutlak lafzı mukayyet eder.

3- Mutlak lafız sıfat ilavesiyle de mukayyet olur. Örnek: "yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azad etmesi... gerekir."¹⁵

4- Hal, tarz ve tavır gösteren lafızların ilavesiyle de mutlak lafızlar mukayyet olur. Örnek: "Zeyd topallayarak eve gitti"; "Zeyd ata binerek tarlaya gitti"; "Zeyd gülerek geldi". "Şahitlik ettiğinizde adaletle şahitlik edin" örneklerinde olduğu gibi.

5- Muzâfun ileyh, muzâfı mukayyet kılar. Diğer bir ifadeyle isim tamlamasında tamlanan tamlayan ile mukayyet hale gelir. Örneğin; "gülün kokusunu severim" cümlesinde mutlak olan koku kelimesi gül ile mukayyet olmuştur. "Allah domuz etini haram kılmıştır"¹⁶ ayetinde de mutlak olan "et" lafzı "domuz" ile mukayyet hale gelmiştir. Ancak izafet nedeniyle takyid ge-

¹³ *el-Muvatta'*, "Büyü", 75; Buhârî, "Büyü", 61; Müslim, "Büyü", 4; İbn Mâce, "Ticârât", 23; Ebû Dâvûd, "Büyü", 24-25; Tirmizî, "Büyü", 17.

¹⁴ Buhârî, *İ'tisâm*, 24.

¹⁵ en-Nisa,4/92.

¹⁶ el-Bakara 2/173; en-Nahl 16/115.

nel bir kaide değildir. Mesela muzâf olan kelime hâs, muzâfun ileyh olan kelime âmm olursa mutlak mukayyete haml edilmez.

6- Bedel ile de mutlak mukayyede haml olur. Bütünlük ifade eden bir şeyin veya bir canlının yerini tutan kelime ve manalara bedel denir. Bedel dört şekilde kullanılır: a- parça bütününe yerine kullanılır. Örnek, "Zeyd'in başını bağladılar". b- parçanın bir kısmı yerine kullanılır. Örnek: "Zeyd'in alnını kırdım". c- Mazrufun yerine zarfın ikamesi şeklinde kullanılır. Örnek: "Zeyd'in elbiseleri çalındı". d- Bu üç tarzın haricinde bedel ikamesiyle de kullanılır. Örnek: "Zeyd'in tarlasını gördüm".

7- Tefrik edatları ile mutlak mukayyede haml olur. Örnek: "Zeyd ilmini zenginleştirdi" ifadesinde ilmin zenginleşmesi mutlak iken Zeyd'e ait ilmin tefriki ile mukayyet olmuştur. Mukayyedin hükmü muayyen bir mana ifade-sidir.¹⁷

2. Mutlak Lafız Etrafında Yapılan Tartışmalar

Mutlak lafzın âm lafızların bir türü mü olduğu yoksa has lafızlar kapsamına mı girdiği mutlakın takyidinin âmmun tahsisi kabilinden mi olduğu yoksa nesh mi kabul edilmesi gerektiği gibi hususlarda Hanefi usûlcülerle Kelamcı usûlcülerin farklı düşündükleri bilinmektedir. Hanefi usûlcüler mutlak lafızların şümûlsüz ve tayinsiz bir şekilde manaya delalet ettiğini söyleyerek onu has lafızlar kapsamında değerlendirmiştir.¹⁸ Kelamcı usûlcüler ise kısmen şümûl ve umum manası taşıdığından hareketle mutlak lafzı âm lafız kapsamına dâhil ederek âmmun bir türü olarak kabul etmişlerdir.¹⁹

Hanefiler mutlak lafızlarla âm lafızların farklı olduğunu çeşitli örneklerle izah ederler. Mesela Büyük Haydar Efendi (ö. 1903) şöyle der: "Mutlak lafızların şümûl ve tayine delaleti yoktur ancak fertlerine şüyuu vardır, ancak bu şüyuu da yalnız muayyen olarak vardır. Peki şümûl ve şüyuu arasındaki fark nedir? Bunu şöyle açıklayabiliriz: Mesela birisi "İstanbul'da veba varmış, şayi

¹⁷ Sava Paşa, *İslam hukuku nazariyatı hakkında bir etüt*. (Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017), 350-352.

¹⁸ Molla Hüsrev, *Mir'atü'l-usul şerh-i Mirkati'l-vüsul*. (Dersaâdet : Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1321), 69.

¹⁹ Abdurrahman b. Câdullah el-Bennani, *Hâşiyetü'l-Bennânî alâ Cem'i'l-cevâmi'*, thk. Abdurrahman eş-Şirbini (Dâru'l-fikr, 1982), 1/51; Ferhat Koca, "Mutlak", xxxi/402.

oldu" dese veya "filan vefat etmiş, filan şu makama gelmiş" dese acaba bu cümlelerin şüyu ne derecededir. Birinci cümleden İstanbul'da yaşayan her bir fert tek tek bu ifadeyi duydu, anlamını çıkarmak doğru olmaz. Ancak cümlelerin mana ve maksadı, İstanbul'da yaşayan insanlar arasında bu haberin yaygın olduğunu ifade etmekten ibarettir. Fakat her bir fert duymuştur dersek o zaman lafız âmm olur. İşte âmmın şümûlü ile mutlakın şüyu arasındaki fark böyle açıklanabilir. Mutlakın manaya delaletindeki şüyu kendi cinsi içine giren gayr-ı muayyen bir ferdi veya pek çok ferdi kapsaması şeklinde ifade edilebilir. İlk bakışta mutlak, âm gibi gözükebilir. Fakat inceden inceye tahlil edilirse böyle olmadığı anlaşılır. Mesela âm lafızı sembolize etmek üzere içi noktalarla dolu bir daire düşünelim. Âm bir lafız bu daire içindeki her bir noktayı tek tek içine alır. Hiçbir nokta âmmın manası dışında düşünülemez. Aynı daireyi mutlak lafız için tasavvur ettiğimizde ise durum farklıdır. Aynı daire için mutlak bir lafız kullandığımızda bu lafız o daire içindeki bir noktayı veya birkaç noktayı kapsar. Dolayısıyla âm lafızlarda şümûl varken mutlak lafızlarda yalnız lafızın kapsamına giren fertlerine şüyu vardır. Mukayyet lafızlar ise mutlakın ihtiva ettiği şüyudan yoksundur. Ancak bu lafızlarda takyit olduğu fertlere nispetle bir şüyu ihtiva etmektedir."²⁰

Yukarda zikri geçen bu görüş ayrılığının sonucu olarak Hanefiler mutlakı takyidin, âmmın tahsisinden farklı olduğunu ve sadece yukarda zikrettiğimiz şeylerle mutlak bir lafızın mukayyet hale geleceğini söylemişlerdir. Kelamcı usûlcüler ise mutlakın takyidinin âmmın tahsisine benzediğini, mutlak lafızların bir bakımdan âm gibi amel ettiğini, dolayısıyla takyidin mutlak lafızın kapsamına giren fertlerin bir kısmını hariçte bırakması itibariyle âmmın tahsisi gibi olduğunu söylemişlerdir.²¹

Bir diğer tartışma olan mutlakın takyidinin nesh olup olmadığına gelince; Hanefi usûlcüler takyidin nassa ziyade anlamı taşıdığını ve bu itibarla da nesh olarak değerlendirilmesi gerektiğini iddia etmişlerdir.²² Bazı usûlcüler ise

²⁰ Büyük Haydar Efendi, *Usûl-i Fıkıh Dersleri*; (Üç Dal Neşriyat, İstanbul, 1966), 142.

²¹ Abdurrahman b. Câdullah el-Bennânî, *Hâşiyetü'l-Bennânî alâ Cem'i'l-cevâmi'*, 51.; Ferhat Koca, "Mutlak", *DİA.*, XXXI, 402. Mutlakın âm lafızlarla münasebeti hakkında bkz. Abdulkadir Eligül, *İslam Hukuk Metodolojisinde Âm ve Mutlak Kavramları*.

²² Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Usûl* (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Efganî), Neşr. Lecnetu İhya-i Mearifî'n-Numaniyye, Haydarabad, Dekkan ts. II, 82.

mukayyedin mutlakın beyanı olduğunu ifade etmişlerdir.²³ Müteahhir Hanefilerden İbnü'l-Hümmam (ö. 861/1457) takyidin nesh mi, tahsis mi, beyan mı olduğu noktasındaki tartışmada mezhebinin hâkim görüşünün aksine takyidin nesh değil beyan olduğunu kabul etmiştir. Ona göre takyidin tahsis mi nesh mi olduğu noktasındaki tartışma, mesele hakkında yeterince düşünmemekten (bi qalili teemmülin) kaynaklanmaktadır. Netice itibariyle hükmü iptal etmek noktasına varan bir izah yerine hükmü beyan şeklindeki izah tarzı hem daha kolay (eshel) hem de tercihe layıktır.²⁴

Bu noktada Hanefilere göre tahsisle takyid arasındaki farklara kısaca işaretletilmemiz yerinde olur. Hanefilere göre tahsis, âm lafzın hâs lafza dönüşmesidir. Takyid ise hâs olan mutlak lafzın yine hâs olan mukayyed lafza dönüşmesidir. Tahsiste âm lafzın tahsis dışında kalan fertlerinde hüküm baki kalır. Takyidde ise sıfat ile itlak sona erdirildiğinden artık amel edilebilecek mutlak lafız kalmamış, mukayyet lafızla amel zorunlu hale gelmiştir. Tahsiste âm lafız zanni delil ile tahsis edilebilir ancak takyid, nesh manası taşıdığı için zannî delil kat'î delili takyid edemez.²⁵

3. Mutlakın Mukayyede Hamledilme Şartları

Bu kısa bilgilerden sonra asıl konumuz olan mutlakın mukayyede hamli meselesine geçmeden önce günümüz fıkıh usulü kitaplarında pek yer verilmeyen hamlin şartlarına değineceğiz. Usûlcüler mutlakın mukayyede hamli edilebilmesi için birtakım şartlar tespit etmişlerdir. Biz hem meseleyi müstakil bir başlık altında incelediği hem de bu konuda kendisinden önce yazılanları özetlediği için Zerkeşî (ö. 794/1392)'nin *el-Bahru'l-Muhîl*'inden hareketle bu şartları maddeler halinde kısaca açıklayacağız.

1- Takyidin sıfat nevinden olması gerekir. Mutlak bir lafız kendisini niteleyen veya vafeden bir sıfat vesilesiyle mukayyet hale gelir ve mutlakın mukayyede hamlinde açıklanan gerekli diğer şartları da taşıması durumunda

²³ Ebû İshak eş-Şirâzî, *Şerhu'l-Lümm'a*, ed. Abdülmecid Türkî (Beyrut, 1987), 417; İbnü'l-Hâcib, *Muhtasar* (Beyrut, 1983), 2/155-156.

²⁴ Kemâleddin Muhammed b Abdülvahid b Abdülhamid İbnü'l-Hümmam, *et-Tahrir fi usuli'l-fikh*. (Kahire : Mustafa el-Babi el-Halebi, 1932), 133.

²⁵ Abdüselam Arı, Mürteza Bedir, vd., *Fıkıh Usulü* (İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi İlahiyat Lisans Programı PDF, ts.), 307; Kahraman, *Fıkıh usulü*, 307.

mukayyet haliyle amel edilir. Zerkeşî aşağıda ayrıntılı bir şekilde üzerinde duracağımız abdest ve teyemmüm örneği hakkında el- Maverdî'den (ö. 450/1058) şu nakli yapmaktadır: “Biz teyemmüm ayetinde mutlak olarak geçen yed kelimesini, elleri dirseklere kadar mesh etmek suretiyle abdestte mukayyet olarak geçen yed kelimesine haml ettik, çünkü burada geçen “el-mirfaq” yed (el) in sıfatıdır”.²⁶

2- Mutlak lafzın tek bir aslının olması gerekir. Mesela vasiyet ve talaktan dönme (ric'at) ile ilgili naslarda şahitler adalet vasfıyla kayıtlanmış ancak alışveriş (büyû') konusundaki nasta ise şahitlik mutlak olarak zikredilmiştir. Bunların aslı bir -ki oda şahitliktir- olduğu için araları cem edilmeli ve alışverişte de adil şahitlik aranmalıdır.²⁷

3- İtlak ve takyid emir ve olumlu haber cümlelerinde vaki olmalıdır. Nehy veya olumsuz cümleler arasında itlak ve takyid hükümleri cereyan etmez. Ancak Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ve el-Isfehâni; (ö.749/1349) mutlakın mukayyede hamli emir ve nehye has kılınamaz, her tür kelam için itlak ve takyid mümkündür demişlerdir. Zerkeşî, âlimler arasındaki tartışmaları aktardıktan sonra itlak ve takyidin her cümle için değil tekli fi hükümler bağlamında değerlendirilmesi gerektiğini söylemiştir.²⁸

4- Mutlak ve mukayyed mübah olan lafızlarda olmamalıdır. Bu madde ile ilgili İbn Dakîku'l-îd; (v.702/1302) mübah konularda geçen mutlak ve mukayyet lafızlar arasında haml olmaz. Çünkü mübah konularda çatışma değil mutlak lafza ziyade anlamında mukayyed lafız olur, demektedir.²⁹

5- Mutlak ve mukayyet lafızların arasını birleştirmek mümkün olmamalıdır. Şayet mutlakın itlakı, mukayyedin de takyidi ile amel etmek mümkünse bu, evla olan yoldur. Çünkü haml durumunda birinin hükmü iptal edilmiş olacaktır. Ancak iki delilin arasını cem etmek mümkün değilse hamletme yoluna gidilir.³⁰ Mesela İbn Ömer'den “Kim bir köleyi satın alırsa,

²⁶ Bedrüddin Abdullah ez-Zerkeşî, *Bahru'l Muhît*, thk. Abdulkadir Abdullah El'ânî (Kuveyt: Daru's-safve, 1992), 3/425-426.

²⁷ ez-Zerkeşî, *Bahru'l Muhît*, 3/426-429.

²⁸ ez-Zerkeşî, *Bahru'l Muhît*, 3/430-431.

²⁹ ez-Zerkeşî, *Bahru'l Muhît*, 3/432.

³⁰ ez-Zerkeşî, *Bahru'l Muhît*, 3/432.

*alıcı şart koşmadıkça, (kölenin üzerindeki) mal satana aittir*³¹ şeklinde köle lafzı mutlak olarak, aynı lafız bir başka rivayette “*Kim bir mala sahip olan köleyi satarsa, alıcı şart koşmadıkça, (kölenin) malı da satıcıya aittir*”³² şeklinde mukayyed olarak gelen iki rivayet arasında hamletme işlemi yapılmaz. Çünkü kölenin mutlak lafızla geldiği birinci rivayette kölenin üzerindeki kıyafetlerin de efendisine ait olduğuna, mukayyet olarak gelen ikinci rivayette ise bazı kölelerin kendilerine temlik edilmiş malları olabileceğine yorumlanabilir. Bu itibarla burada cem mümkün olduğu için mutlak mukayyede haml edilmez. Ancak aralarını cem etmenin mümkün olmadığı durumlarda hamletmek zorunlu hale gelir. Mesela; “Bana bir at satın al” ve “Bana Arap atı satın alma” sözlerinde, birincinin hükmü olumlu (satın al), ikincisinde ise olumsuz (satın alma) şeklinde ayrıdır. Birinci emrin içinde Arap atı dâhil her tür girer, ancak nehiy suretinde gelen ikinci emirde at takyid edilmiştir. Biri olumlu diğeri olumsuz bu iki direktife aynı anda uymak mümkün değildir. Dolayısıyla burada mutlak olarak zikredilen at cinsinden Arap atı cinsi çıkarılmak zorundadır. Vekil tayin edilen bu durumda Arap atı satın alamaz.³³

6- Mukayyet lafzı takyit eden ziyâde lafzın niçin konulduğuna dair ilave bir açıklama olmamalıdır. Böyle bir açıklama vaki olduğunda asla haml yapılmaz.³⁴ Meselâ bir kişi “Ali’ye bir at al” ve “Bana sadece bir Arap atı al” şeklinde iki emir verse bu emirler birleştirilemez.

7- Mutlakın takyidini men eden bir delil olmamalıdır. Şayet mutlak emirle sevk edilen hükmün ıtlakı üzere kalmasını âmir bir delil varsa o lafız üzerine takyit yapılamaz.³⁵ Mesela “*İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri kendi başlarına (evlenmeksizin) dört ay on gün beklerler.*”³⁶ ve “*Ey iman edenler! Mümin kadınları nikâhlayıp sonra kendileriyle cinsel ilişkiye girmeden onları boşarsanız, artık onlar üzerinde sizin sayıp duracağımız bir*

³¹ Müslim, “Büyû”, 15.

³² el-Beyhaki Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-Kübra*, ed. M. Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 529.

³³ Karaman, *Fıkıh Usulü*, 175.

³⁴ ez-Zerkeşi, *Bahru'l Muhît*, 3/432.

³⁵ ez-Zerkeşi, *Bahru'l Muhît*, 3/433.

³⁶ El-Bakara, 2/234.

*iddet bekletme hakkımız yoktur.*³⁷ Burada mutlak mukayyede haml edilmez. Çünkü bakara süresi 234. Âyet zifaf olsun veya olmasın kocası ölen kadının-şayet hamile değilse- dört ay on gün iddet beklemesini emr etmektedir. Zevc kelimesinin “kendileri ile cinsel ilişkiye girmediğiniz” şeklinde mukayyet olarak geçtiği Ahzab 49.âyet ise takyidi üzere câridir, dolayısıyla nikahlanıp da zifafa girmeyen kadın boşandığı zaman iddet beklemesine gerek yoktur.³⁸

4. Mutlakın Mukayyede Hamli

Mutlakın mukayyede hamlinin şartlarını izah ettikten sonra şimdi ayrıntılı bir şekilde ele alacağımız mutlakın mukayyede hamline geçebiliriz. Bir nasta veya hukuki mahiyet taşıyan bir hükümde mutlak olarak geçen bir lafız/kelime bir başka nas veya hukuki mahiyet taşıyan hükümde mukayyet olarak geçebilir. Asıl olan mutlakla ıtlakı mukayyetle de takyidi üzere amel etmektir. Ancak bazı durumlarda mutlakın mukayyede haml edilmesi gerekebilir. Mutlakın mukayyede haml edilmesi başlığı altında incelenen bu husus usûlcüler arasında farklı boyutlarıyla tartışılmış ve özellikle memzuc dönem usûlcülerin çoğunluğunun kabul ettikleri bir sınıflandırma ortaya çıkmıştır. Biz öncelikle meseleyi genel kabul gören bu sınıflandırmaya sadık kalarak özetleyeceğiz. Ardından özellikle “sebeplerin bir, hükümlerin farklı olması durumunda mutlakın mukayyede haml edilmesi” konusunu ayrıntılı bir şekilde tartışacağız. Bunu yaparken de İlahiyat fakültelerinde tavsiye edilen ya da okutulan elimizdeki Türkçe yazılmış yahut Türkçeye çevrilmiş Fıkıh usulü kitaplarında konunun mahiyeti ve işleniş tarzına yönelik değerlendirmelerde bulunacağız.

Bu noktada öncelikle ıtlak ve takyidin hükmün sebebinde ve hükmün kendisinde olması durumundaki farklılara işaret etmek doğru olur. Zira bu mesele mutlakın mukayyede hamli konusunda oldukça önemlidir.

³⁷ El-Ahzab, 33/49.

³⁸ Daha farklı bir açıklama için bkz. Osman Şahin, “İslam Hukuk Metodolojisinde Mutlak ve Mukayyet”, 34.

4.1. Sebepde İtlak ve Takyid.

İtlak ve takyid hükmün sebebindeyse ve hüküm her iki nasta veya yerde aynı ise Hanefiler'e göre mutlak mukayyede hamledilmez, her ikisi ile ayrı ayrı amel edilir; cumhura göre ise bu durumda mutlak mukayyede hamledilir.

Meselâ Hz. Peygamber'den gelen sadaka-i fitr vecîbesiyle ilgili bir rivayette -din kaydı taşımaksızın- kişinin velâyeti altında bulunan her bir fert için fitre vermesi istendiği halde başka bir hadiste velâyeti altında bulunan müslüman fertler için fitre vereceği belirtilmektedir.³⁹ Bu nasların ikisinde de hüküm aynıdır, yani sadaka-i fitrin vâcip oluşudur. İtlak ve takyid ise hükmün sebebindedir; bu da mükellefin nafakası ile yükümlü bulunduğu ve üzerinde tam bir velâyet hakkına sahip olduğu kişilerdir. Naslardan birinde bu kişiler için müslüman olma kaydı geçtiği halde diğerinde böyle bir kayıt bulunmamaktadır. Böyle durumlarda mutlakın mukayyede hamledilmeyeceği ve her biriyle ayrı ayrı amel edileceği kuralını benimseyen Hanefiler'e göre bir müslüman, müslüman olsun veya olmasın nafakası ile mükellef olduğu ve üzerinde tam bir velâyet hakkına sahip bulunduğu kişilerin sadaka-i fitrını ödemekle yükümlüdür. Diğer mezheplere göre ise burada mutlakın mukayyede haml edilmesi gerekir, dolayısıyla bir müslüman ancak nafakası ile mükellef olduğu ve velâyet hakkına sahip bulunduğu her bir müslüman kişinin sadaka-i fitrını vermekle yükümlüdür.⁴⁰

Bu noktada sebepteki itlak ve takyidin mutlakın mukayyede hamli değil âmmün tahsisi olarak değerlendirilmesin daha isabetli olacağı görüşü de dikkate şayandır. Bizim de katıldığımız bu görüşle ilgili ayrıntılı tartışmaları Osman Şahin İslam Hukuk Metodolojisinde Mutlak ve Mukayyet başlıklı çalışmasında yapmış ve şu sonuca ulaşmıştır: “*Âm lafzın fertlerinin tamamına birden delalet etmesi, mutlakın ise her birine ayrı ayrı delalet etmesi; ayrıca am lafzın fertlerin hepsine delaletinin kasti, mutlakın delaletinin ise zımni olması bakımından her iki lafız türü birbirinden farklı ise de âmmün şümul özelliği ile mutlakın şüyu özelliğini ayırt etmek güç olduğundan, uygulamada kimi âm örnekler mutlak olarak ele alınmış-*

³⁹ *el-Muvatta'*, “Zekât”, 52; Ahmed ibn Hanbel, V,432.

⁴⁰ Zekiyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Fıkıh Usulü)*, 415-416; Bilmen, *Hukuki İslamiye ve İstilahat-ı fıkhiyye kamusu.*, 69; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 175-176;

tır. Bu bağlamda kimi usul eserlerinde mutlak ve mukayyet başlığı altında incelenen “kan, “kayınvalide” ve “üvey kız” örnekleri dikkat çekmektedir. Halbuki bu lafızlar naslarda sayılan yasak kapsamında olup ilgili bütün varlıkları kapsadığından umumiyet ifade etmektedir. Diğer taraftan fitnenin sebebi olan “köleler”, zekâtın sebebi olan “koyunlar” ve şuf’a hakkının sebebi olan “komşuluk” gibi, bir hükmün sebebinde bulunan lafızlar da ilgili varlıkların hepsi hükme dahil olduğu için, umumiyet ifade etmesine rağmen, usul eserlerinde mutlak olarak kabul edilmiş ve başka naslarda yer alan ilgili lafızlarda kayıt bulunduğu için mutlakın mukayyede hamli başlığı altında incelenmiştir.”⁴¹

4.2.Hükümde İtlak ve Takyid. İtlak ve takyid hükmün kendisinde ise hüküm ve hükmün dayandırıldığı sebebin aynı ya da farklı olmasına göre şu durumlar söz konusu olabilir:

4.2.1. Hüküm ve Sebebin Bir Olması

Her iki nasta hüküm ve hükmün dayandırıldığı sebebin bir olması halinde mutlakın mukayyede hamledileceği hususunda ittifak vardır.

Meselâ haram kılınan yiyeceklerle ilgili bir âyette “kan” kelimesi mutlak olduğu halde⁴² diğerinde “akıtılmış kan” şeklinde mukayyet gelmiştir.⁴³ Her iki âyette hüküm kanın yenilip içilmesinin haramlığı, hükmün sebebi de kan yeme ve içmenin zararlı olmasıdır. Bu durumu dikkate alan âlimler, İlk âyetteki mutlak lafzı, ikinci âyetteki mukayyet lafza hamletmiş ve haram kılınan kanın akıtılmış kan olduğu, hayvanın etinde, damarlarında, ciğerinde ve yüreğinde kalan akıtılmamış kanın ise haram olmadığı sonucuna varmıştır.⁴⁴

Pek çok usul kitabında verilen bu örneklerin yukarıda Şahin’den nakledilen bilgiler çerçevesinde mutlakın takyidinden ziyade âmmın tahsisine

⁴¹ Osman Şahin, “İslam Hukuk Metodolojisinde Mutlak ve Mukayyet”, 37.

⁴² el-Mâide 5/38

⁴³ el-En’âm 6/145

⁴⁴ Zekiyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Fıkıh Usulü)*, 415-416; Fahrettin Atar, *Fıkıh Usulü* (İstanbul: İfav Yayınları, 1992), 176; Kahraman, *Fıkıh usulü*, 310; Sabri Erturhan, *Fıkıh Usulüne Giriş* (Sivas: Asitan yayınları, 2014), 110; Ferhat Koca, “Mutlak”; Muharrem Yılmaz ve Şükrü Ayran, *Fıkıh Usulü I-II*, ed. Mehmet Erdem ve Zuhul Dağ (İstanbul: Lisans yayınları, 2019), 239.

örnek oluşturacaklarını ifade etmek yanlış olmayacaktır. Çünkü ayet belirsiz bir kısım kanları değil bütün kanlar içinden yine bütün akıcı kanları yasaklamaktadır. Burada “kan” bir başka ayette “akan kan” şeklinde kayıtlı bulunduğu için bu konuda örnek olarak kullanılmış olmalıdır. Mutlak ve âm lafızlar hususundaki bu durumu gören bazı usul kitapları bu başlık altında mezkur örnekleri vermemiş bunların yerine daha isabetli ve net olduğunu düşündüğümüz başka örnekler vermişlerdir. Mesela Ramazan orucunu bozan bir bedevînin kefâreti, bazı rivayetlerde mutlak olarak “iki ay oruç tutar” şeklinde, bazılarında ise mukayyet olarak “peş peşe iki ay oruç tut” şeklinde geçmektedir.⁴⁵ Burada sebep ve hüküm aynı olduğundan ittifakla mutlak mukayyede haml edilir.⁴⁶

4.2.2. Hüküm ve Sebebin farklı olması

Hükümler ve hükümlerin dayandırıldığı sebeplerin farklı olması halinde mutlakın mukayyede hamledilemeyeceği hususunda ittifak edilmiştir.

Meselâ hırsızlık yapana verilecek ceza ile ilgili âyette el kelimesi mutlak iken abdest âyetinde aynı kelime “dirseklere kadar” şeklinde kayıtlanmıştır.⁴⁷ Bu iki âyetin hükümleri de (kesme cezası, yıkama farızası) bu hükümlerin sebepleri de (hırsızlık suçu, namaz iradesi ve hazırlığı) farklıdır. Dolayısıyla bu iki nas arasında hüküm ve sebep bakımından herhangi bir bağ bulunmadığı için mutlak mukayyede hamledilmeyip her biriyle ayrı ayrı amel edilir.⁴⁸

4.2.3. Hükümün Bir Sebebin Farklı Olması

Her iki nasta da hüküm bir fakat hükümün dayandırıldığı sebepler farklı ise Hanefîler’e göre mutlak mukayyede hamledilemez, cumhura göre ise hamledilir.

⁴⁵ Cemalüddin Abdullah b. Yusuf Zeyla’î, *Nasbu’r-râye li-tahrîci ehâdis’l-hidâye* (Beyrut, 1997), 450.

⁴⁶ Muhsin Koçak vd., *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 266-267.

⁴⁷ el-Mâide 5/6

⁴⁸ Zekiyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Fıkıh Usulü)*, 415-416; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 175-176; Atar, *Fıkıh Usulü*, 176; Kahraman, *Fıkıh usulü*, 312; Ferhat Koca, “Mutlak”.

Meselâ hem zihâr kefâreti hem de hatâen adam öldürme kefâreti olarak köle azad edilmesi emredilmiştir. Ziharla ilgili âyette mutlak olarak bir köleyi hürriyete kavuşturmak ifade edilmişken,⁴⁹hata ile adam öldürme fiilinin kefâreti hakkındaki âyette “mümin bir köle âzat etme” ifadesi kullanılmıştır.⁵⁰ Her iki âyetin hükmü köle âzat etmenin gerekliliğidir; ancak birinde hükmün sebebi zihâr, ikincisinde hata ile adam öldürme fiilidir. Bu örnekte Hanefiler’e göre mutlakın mukayyede hamledilmemesi, âyetlerin her biriyle ayrı ayrı amel edilmesi gerekir. Dolayısıyla onlara göre zihâr kefâretinde mümin olmayan kölenin âzat edilmesi geçerli olur çünkü ilgili nas mutlaktır. Hata ile adam öldürme kefâretinde ise mümin olmayan kölenin âzat edilmesi kefâret vecibesini düşürmez, zira bu konudaki nas “mümin” kaydı ile mukayyet hale gelmiştir. Usûlcü ve fakihlerin çoğunluğuna göre bu durumda mutlakın mukayyede haml edilmesi gerekir. Dolayısıyla hata ile adam öldürme kefâretinde olduğu gibi zihâr kefâretinde de âzat edilecek kölenin mümin olması şarttır.⁵¹

4.2.4. Sebebin Bir Hükmün Farklı Olması

Mutlak ve mukayyet olan nasların sebebi bir olmakla beraber hükümleri farklı olursa, mutlakın mukayyede hamledilemeyeceği hususunda görüş birliği vardır.

Mesela abdest ve teyemmüm âyetlerinde geçen “yed/el” kelimesi bu duruma örnek gösterilebilir. Teyemmüme dair âyette bu kelime mutlak geçtiği halde⁵² abdestle ilgili âyette “dirseklere kadar” şeklinde kayıtlanmıştır.⁵³ İki nasta yer alan hükümlerin dayandırıldığı sebep (namaz iradesi ve hazırlığı) bir olmakla beraber hükümler farklı olup birincisinde meshetmenin, ikincisinde yıkamanın farziyeti ifade edilmiştir. Bu durumda mutlakın mukayyede hamledilemeyeceği hususunda âlimler ittifak etmiştir. Ancak teyemmümle ilgili çeşitli hadislerde “eller” kelimesi “dirsekler” veya

⁴⁹ el-Mücâdile 58/3

⁵⁰ en-Nisâ 4/92

⁵¹ Zekiyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Fıkıh Usulü)*, 417-423; Atar, *Fıkıh Usulü*, 177; Kahraman, *Fıkıh usulü*, 310; Muharrem Yılmaz ve Şükrü Ayran, *Fıkıh Usulü I-II*, 239.

⁵² en-Nisâ 4/43

⁵³ el-Mâide 5/6

“avuçlar, el bilekleri” ile kayıtlanmıştır.⁵⁴ Buna göre hüküm ve sebep bir olduğu için Kur’an’ın mutlak nassı mukayyet sünnetle kayıtlanmış, yani teyemmümde kolların tamamının değil bir kısmının meshedilmesi yeterli görülmüştür.⁵⁵

İşte bizim tartışma gereği duyduğumuz başlık ve örnek budur. Çünkü bu başlık altında verilen bilgiler eksik olduğu gibi verilen örnek ve o örnekle ilgili yapılan kısa açıklama -ki pek çok fıkıh usûlü kitabında o kısa açıklama bile yoktur- yeterince açıklayıcı gözükmemektedir.

5. Günümüz Fıkıh Usûlü Kitaplarında Meselenin Ele Alınış Şekli

Meselenin günümüz fıkıh usûlü kitaplarında ele alınışına bakıldığında dört farklı tarz olduğu görülür. Bu dört tarzdan ilki ilgili başlığa yer vermeden mutlak ve mukayyet hakkında genel bilgiler vermekle yetinilmesi⁵⁶, ikincisi mezkûr örneğe yer vermeden konunun açıklanması,⁵⁷ üçüncüsü hiçbir açıklama yapmadan başlık ve örneğin olduğu gibi aktarılması⁵⁸, dördüncüsü ise başlıkla örnek arasındaki uyumsuzluğu görüp kısa da olsa açıklama yapılmasıdır.⁵⁹

⁵⁴ Örnek olarak bk. Buhârî, “Teyemmüm”, 5, 7.

⁵⁵ Zekiyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Fıkıh Usulü)*, 417-423; Atar, *Fıkıh Usulü*, 176; Kahraman, *Fıkıh usulü*, 310; Muharrem Yılmaz ve Şükrü Ayran, *Fıkıh Usulü I-II*, 239; Ferhat Koca, “Mutlak”.

⁵⁶ Şakir el-Hanbelî, *Fıkıh Usulü*, çev. Mustafa Yıldırım (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010), 206-207; Erturhan, *Fıkıh Usulüne Giriş*, 110-111.

⁵⁷ Büyük Ali Haydar Efendi, *Usul-i fıkıh dersleri* (İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1966), 140-150; Karaman, *Fıkıh Usulü*, 173-177. Görebildiğimiz kadarıyla her iki müellif de klasik eserlerde konuyla ilgili yapılan tartışmaları dikkate almak suretiyle meseleyi ele alıp izah etmişlerdir.

⁵⁸ Abdülkerim Zeydan, *Fıkıh Usulü*, çev. Ruhi Özcan (İstanbul: İfav Yayınları, ts.), 268; Atar, *Fıkıh Usulü*, 176; Adnan koşum, *Fıkıh Usulü el Kitabı*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker, 2019), 366; Muharrem Yılmaz ve Şükrü Ayran, *Fıkıh Usulü I-II*, 240. Adîle Ali Halil İsa, *Davâbitü hamli'l-mutlak ale'l-mukayyed inde'l-usuliyîyin ve eseru zalike ale'l-ahkami's-şeri'yye* (Nablus, Filistin: Câmîati'n-necâh el-vataniyye Külliyyetü'd-dirâsâti'l-ulyâ, 2010), 81-82.

⁵⁹ Muhammed Ebu Zehra, *İslam Hukuku Metodolojisi: Fıkıh Usulü*, çev. Abdulkadir Şener (Ankara: Fecr Yayınevi, ts.), 153; Zekiyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Fıkıh Usulü)*, 421-422; Kahraman, *Fıkıh usulü*, 310-311; Abdüsselam Arı, Mürteza Bedir, vd., *Fıkıh Usulü*, 125. Yukarıda günümüz yazarlarının meseleye dört farklı yaklaşım sergiledikleri ifade edilmişti. Yaptığımız araştırmalarda bu meseleyi ele alış tarzı bakımından beşinci yaklaşıma daha muttali olduk. Ancak bu yaklaşımı günümüz araştırmacılarının tasnifine

Modern tarzda fıkıh usulü yazımının öncüsü kabul edilen Hudarî Bey (ö. 1927) usûlü'l-fıkh adlı eserinde nasların sebebi bir olmakla beraber hükümleri farklı olursa ittifakla mutlakın mukayyede haml edilemeyeceğini ancak zaruret hasıl olduğunda hamle gidilebileceğini ifade etmiştir. Örnek olarak abdest ve teyemmüm ayetlerini değil, “bir köle satın al” ve “bir mümin köle azad et” emir cümlelerini vermiştir.⁶⁰

Merhum Muhammed Ebu Zehra (ö. 1974) ilgili başlığa abdest ve teyemmüm örneğini vermiş ancak başlıkla örnek arasındaki uyumsuzluğu görerek uygulamada teyemmümde dirseklere kadar mesh etmenin mutlakın mukayyede hamli dolayısıyla değil mücmel olan âyetin sünnetle açıklanması kabîlinden olduğunu ifade etmiştir.⁶¹ Ancak burada şöyle bir soru akla gelmektedir. Fıkıh usûlü, kitap ve sünnetin doğru anlaşılması için tespit edilmiş kural ve prensipler manzumesi olarak kabul edildiğine göre usûldeki bir kuralın sünnetle çatışmaması gerekmez mi? Şayet kural ile uygulama arasında tearuz varsa bu durumda ya kural hatalı vaz edilmiştir ya uygulama kurala muhaliftir ya örnek kurala uygun değildir ya da bir başka delile daha muhtaç olması yönüyle yetersizdir. Kanaatimize göre burada hem kural eksik yazılmış hem örnek uygun seçilmemiş gözükmektedir. Ebu Zehra'nın mücmel olanın beyanı şeklindeki izahı aslında klasik bazı eserlerde de geçmektedir.⁶² Ancak o eserlere baktığımız zaman bu durumu mücmelin beyanı olarak kabul ettikleri için mutlakın takyidi bağlamında değerlendirmediklerini görürüz.

Çağdaş âlimlerden Vehbe Zuhaylî (ö. 2015) usûlü'l-fıkhî'l-İslâmî adlı eserinde hükümler farklı sebep bir olduğunda alimlerin çoğuna göre mutlakın mukayyede haml edilemeyeceğini her ikisi ile de ayrı ayrı amel edilmesi gerektiğini ancak hamli gerektiren bir delil var ise o takdirde haml edileceğini,

dahil etmeyi uygun bulmadık. Çünkü yazar bu konuyu “sebepler aynı hükümler farklı olursa” başlığı altında değil “sebepler farklı hüküm bir olursa” başlığı altında ele almış ve bu konuda mutlak mukayyede haml edilmez demiş. Örnek olarak da Hataen katl, zihar ve yemin kefaretinin yanı sıra abdest ve teyemmüm ayetini vermiş ve bu naslarda geçen mutlak ve mukayyet lafızların birbirine haml edilemeyeceğini dolayısıyla her biri ile amel edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bkz Muhammed Süleyman el-Aşkar, *el-Vadîh fî usûli'l-fikh* (Kuveyt: Dâru's-selefiyye, 1984), 163-164.

⁶⁰ Hudarî Bey, *Usûlü'l-fikh* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübra, 1969), 193.

⁶¹ Muhammed Ebu Zehra, *İslam hukuku metodolojisi*, 153.

⁶² İbnü'l-Hümam, *et-Tahrir fî usuli'l-fikh.*, 132.

çünkü bu durumda mutlak ve mukayyet lafızlarla gelen hükümler arasında zıtlık olamayacağını ifade etmiştir. Şayet hükümlerin uygulanmasında zıtlık söz konusu olursa o takdirde müctehidlerin sünnete müracaat ettiklerini beyan etmiş ve örnek olarak da abdest ve teyemmümü vermiştir. Buna göre Hanefi ve Şafiilerin İbn Ömer'den merfu olarak gelen bir rivayete istinaden teyemmümde elleri dirseklere kadar mesh etmişler, Maliki ve Hanbeliler ise meshde vacip olan kısmın sadece bileklere kadar mesh olduğunu Rasulullah'ın Ammar'a teyemmüm yaparken yüzünü ve ellerini mesh etmesini emrettiğine dair hadise dayanmışlardır.⁶³

Müellif aynı konuyu el-veciz adlı eserinde daha net bir şekilde açıklamış ve bu konuda sevk edilen mutlak ve mukayyet lafızların uygulamasında tam bir uyum olmazsa mutlakın mukayyede haml edilemeyeceğini ve sünnete iltica etmek gerektiğini ifade etmiş ve mezkûr örneği vererek mezhep imamlarının da böyle yaptığını açıklamıştır.⁶⁴

Zekiyüddin Şaban da kural-örnek uyumsuzluğu ile ilgili burada hükmün⁶⁵ mutlak olmadığı, çünkü aynı lafzın hadislerde dirseklere/el-merafıq ve avuçlar, el bilekleri/el keffeyn şeklinde mukayyet olarak geçtiği ve hüküm ile sebep bir olduğu için mutlak Kur'ân lafzının mukayyet sünnet lafzına haml edilmiş⁶⁶ olduğu şeklinde bir açıklama yapmıştır." Tam burada şöyle bir soru sorulabilir. Madem sünnet delili ile mutlakı mukayyede haml ediyoruz, o halde neden "ittifakla mutlakın mukayyede haml olunmayacağı" kuralını açıklarken sünnet üzerinden hamlin yapıldığı bir örneği veriyoruz? Bu soruya şöyle bir cevap düşünülebilir: Burada aynı lafız bir yerde mutlak bir yerde mukayyet olarak gelmiştir ve her iki lafızla sabit olan hükümler malumdur. Ancak hükmün nasıl uygulanacağı hususunda bize cevap verecek ilk merci sünnet olduğu için ona bakarak amel etmek gerekir. Dolayısıyla teyemmümdeki uygulama hamle değil sünnete istinaden yapılmaktadır. Bu durum nas sebebiyle istihsanda, esas nassın terk edilip özel nass ile amel edilmesine de benzetilebilir.

⁶³ Vehbe Zuhaylî, *Usûlü'l- fikhî'l-İslâmî* (Dımaşk: Dârü'l-fikr, 1986), 215.

⁶⁴ Vehbe Zuhaylî, *el-Vecîz fî usûli'l- fikh* (Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1999), 208-209.

⁶⁵ Teyemmüm ayetinde geçen yed lafzı kast ediliyor olmalı NK.

⁶⁶ Zekiyüddin Şaban, *İslam Hukuk İlminin Esasları (Fıkıh Usulü)*, 422.

Abdullah Kahraman da ilgili başlığa mezkûr örneği vermiş ve örnekle başlık arasındaki uyumsuzluğu izah sadedinde uygulamanın, yani teyemmümde dirseklere kadar meshin, mutlakın mukayyede haml edilmesine değil sünnete dayandığını ifade etmiştir.⁶⁷ Bu ifadelerle fiili uygulama ile verilen örneğin aslında uymadığı zımnen kabul edilmiştir. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi İlahiyat Lisans Programı için hazırlanan ders kitabında da şu açıklama yapılmıştır.; “Bununla birlikte Hz. Peygamber’den gelen teyemmüm uygulamasını dikkate alan fakihler abdest âyetindeki kayıttan bağımsız olarak bileklere kadar yahut dirseklere kadar teyemmüm edilmesi gerektiği yönünde görüş bildirmiştir.”⁶⁸ “Abdest âyetindeki kayıttan bağımsız olarak” ifadesi meseleyi açıklamaya hizmet etmemiş daha karmaşık bir hale getirmiş gibi gözükmektedir. Çünkü fakihlerin ayetten bağımsız olarak böyle bir fetva verdiklerini söylemek için elimizde bir delil yoktur. Fakihler fetvalarını ayetten bağımsız olarak değil bilakis âyete ve sünnete göre vermişlerdir. Fakihlerin böyle hareket ettiklerine dair açıklamalara ilerde yer verilecektir.

6. Bazı Klasik Eserlerde Meselenin Ele Alınışı

Bu bölümde klasik veya kaynak niteliğini haiz olan bazı eserlerde mutlak mukayyet bahsi ve özellikle de mesele edindiğimiz kaide ve örnek ne surette ele alınmış ona bakacağız. Taradığımız bazı eserlerden derlediğimiz bilgiler ve yapılan açıklamalar bu eserlerin müelliflerinin vefat tarihleri gözetilerek değerlendirilecektir. Bu surette tarihi süreç içerisinde meselenin değerlendiriliş farklılıkları da ortaya çıkmış olacaktır.

Mütekaddim dönem Hanefî âlimlerden Şemsüleimme es-Serahsî (ö. 483/1090) *el-Usûl* adlı eserinde mutlakın mukayyede hamlini müstakil bir başlık altında değil, âm, hâs ve nesh konularını izah ederken mutlakın bu konularla irtibatı üzerinden dolaylı olarak ele almıştır.⁶⁹ Serahsî ile çağdaş olan Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî (ö. 493/1100) “nasta geçen emir çeşitleri faslı” altında

⁶⁷ Kahraman, *Fıkıh usulü*, 311.

⁶⁸ Abdüselam Arı, Mürteza Bedir, vd., *Fıkıh Usulü*, 125.

⁶⁹ es-Serahsî Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed, *el-Usûl*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Efganî (Haydarabad, Dekkan: Lecnetu İhya-i Mearifî'n-Numaniyye, ts.), 2/82.

mutlak ve mukayyet konusunu ele almıştır.⁷⁰ Müteahhir dönemlerde olgunlaşmış sistemli hale geldiği şekliyle mutlakın mukayyede hamli konusu işlenmiştir.⁷¹ Mesela Serahsî âmmun tahsisinin⁷² lafzın zâhiri itibariyle içine aldığı şeylerde kullanıldığını, takyidin ise takyid olmasaydı lafzın kapsamına girmeyecek şeylerde söz konusu olduğunu, takyidin nassa ziyade anlamına geldiğini ve nesh niteliği taşıdığını, bu nedenle de kıyasla mutlakın mukayyede hamlinin, Kur'an'ın kıyasla neshi anlamına geleceğinden câiz olamayacağını ifade etmiştir. Pezdevî de has lafızların bazen mutlak bazen de mukayyet olabileceğini ifade ettikten sonra mutlak lafız ile ıtlakı, mukayyed lafız ile de takyidi üzere amel etmenin vacip olduğunu ifade etmiştir. Örnek olarak da ha-taen adam öldüren için mümin köle/rakabe mümine,⁷³ yemin keffaretinde ve zıhar keffaretinde ise mutlak olarak köle/rakabe⁷⁴ zikredilmesi örneklerini vermiştir. Âmmun tahsisinin onun takyid edilmesi, mutlakın takyidinin ise nesh olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵ es-Serahsî ve el-Pezdevî'nin açıklamalarına baktığımızda ilk dönem Hanefiler'in mutlakın mukayyede hamlini ancak nassa mebni olarak mümkün gördükleri sonucunu çıkarmak yanlış olmayacaktır.

⁷⁰ el-Pezdevî Ebü'l-Yüsr Muhammed b Muhammed b Hüseyin, *Ma'rifetü'l-huceci's-şer'iyye.*, thk. Abdulkadir b. Yasin el-Hatib (Beyrut: Müessetü'r-risale, 1999), 60,62,75.

⁷¹ Mutlak ve mukayyet konusunda yapılan ve 2003 yılında kitap olarak da basılan bir doktora tezindeki izahlara baktığımızda benzer tespitlerin yapıldığını gördük. Tezin sahibi şu bilgileri aktarmaktadır: Hanefi usul kitapları araştırılmış ve bu kitaplarda müstakil olarak mutlakın mukayyede hamline, hamlin şartlarına rastlanamamıştır. Bu eserlerde mutlak ve mukayyet konusu delillerin tearuzu meselesi bağlamında ele alınmış, burada da tearuzun şartlarını zikretmekle yetinmişlerdir. Ancak bu durum Hanefiler nezdinde mutlakın mukayyede hamlinin şartlarının bilinmediği anlamına gelmez. Hanefiler bu konuları delillerin tearuzu ve nesh başlıkları altında cumhurun görüşlerine eleştiri sadedinde dile getirmişlerdir. Çünkü ilk dönem Hanefilere göre mutlak ve mukayyet konusu delillerin tearuzu ve nesh konuları arasında bir mesele olarak düşünülmüştür. Onlara göre mutlak lafız ıtlakı üzere mukayyet lafızda takyidi üzere caridir. Şayet mutlak mukayyede haml edilirse bu nesh olur demişlerdir. Bkz. Hamed b. Hamdi es-Saidî, *el-Mutlak ve'l-mukayyed*, (Medine: h.1423/m2003), 186,187-189.

⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz. Ferhat Koca, *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*. (İstanbul: İsam Yayınları, 2012), 68-70,121-124,128-132.

⁷³ en-Nisa,4/92.

⁷⁴ Mücadele,58/3.

⁷⁵ Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî, *Ma'rifetü'l-huceci's-şer'iyye.*, 75.

Hanefilerin yukarda verdiğimiz değerlendirmelerini Serahsî ve Pezdevî'den yaklaşık dört asır sonra yaşamış Molla Hüsrev'in (ö. 885/1480) de aynen paylaştığı görülmüştür. Osmanlı medreselerinde yıllarca ders kitabı olarak okutulan *Mirât*'ın müellifi Molla Hüsrev de tıpkı selefleri gibi mutlak manada takyidin nesh olduğu şeklindeki görüşleri savunmuştur.⁷⁶ Müellif mutlakın mukayyede hamli bahsini izah ettiği sayfada; mesele ettiğimiz örneğe abdest ve teyemmüm ayetlerini değil, fakiri doyur, çıplak fakiri giydir örneğini vermek suretiyle izah etmiştir.⁷⁷ Molla Hüsrev ile aynı dönemde fakat farklı coğrafyada yaşamış İbnü'l-Hümmam (ö. 861/1457) ise bu meselede klasik Hanefi anlayıştan daha farklı değerlendirmeler yapmış ve takyidin nesh veya tahsis olarak değil mücmelin beyanı olarak anlaşılabileceğini söylemiştir.⁷⁸

Emir Padişah *Teysîru't-Tahrir*'de meseleyi şöyle açıklamıştır: Mutlak ve mukayyet, hükümde ihtilaf ettikleri zaman zaruret olmadıkça birbirine haml edilemez. Mesela "Fakiri doyur, çıplak fakiri giydir" emirlerinde haml caiz değildir. Mutlak ve mukayyedin hükümleri ile ayrı ayrı amel etmek mümkün olmazsa o zaman mezkûr haml yapılmadan zarureten ikisi birleştirilmek suretiyle amel etmek caiz olur.⁷⁹ Anlaşılacağı üzere buradaki itlak ve takyidi düşündüğümüzde oldukları hal üzere amel edilmesi akla en uygun hüküm olacaktır. Zira çıplak olmayıp yemeğe ihtiyacı olana elbise vermek veya karnı tok olup kıyafete ihtiyacı olana yemek yedirmek, sözü edilen ihtiyaç sahibi kimse-lerin öncelikli ihtiyaçlarının tayin, tespit ve hallinde isabetli davranılmaması anlamına gelecektir. Zaruret durumu ise fakirin tok, çıplak fakirin ise hem çıplak hem aç olması durumunda veya emrin muhatabının bulunduğu yerde

⁷⁶ Molla Hüsrev, *Mir'atü'l-usul şerh-i Mirkatî'l-vüsul.*, 187.

⁷⁷ Molla Hüsrev, *Mir'atü'l-usul şerh-i Mirkatî'l-vüsul.*, 82.

⁷⁸ İbnü'l-Hümmam, *et-Tahrir fi usulî'l-fıkh.*, 133.

⁷⁹ Emir Padişah, *Teysiru't-Tahrir* (Mısır: Matbaatu Mustafa el- Babi el-Halebî, 1932), 330. Pek çok usul kitabında "Bir fakiri yedir ve çıplak veya vücudu tam bir fakiri giydir" örneğine tesadüf edilmiştir. Mesela bkz.Şemseddin el-İsfehani, *Beyanü'l-Muhtasar Şerhu Muhtasari İbnü'l- Hacib*, thk. Muhammed Mazhar Bekka (Cidde: Camiatü ümmü'l kura, 1986), 2/351; Adudüddin el-İcî, *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ'l-Usûl*, ed. Muhammed Hasan İsmail (Beirut: Darü'l-kütüb'il-ilmîyye, 2004), 3/99; Ebû Abdullah Muhammed b Ali b Muhammed el-Havlani, eş- Şevkani, *İrşadü'l-fuhul ila tahkiki'l-hak min ilmi'l-usul* (Daru'l-kitabi'l-Arabi, 1999), 2/8.

sadece çıplak fakirin bulunması, çıplak olmayan fakirin mevcut olmaması durumunda gerçekleşecektir. Bu durumda zarureten mutlak, mukayyede haml edilecek ve takyid durumuna göre amel edilecektir.

Âmidî (ö. 631/1233) ister emir şeklinde olsun ister nehiy şeklinde olsun hükümleri farklı sebepleri bir olan mutlak ve mukayyet lafızların birinin diğere haml edilmeyeceği hususunda ittifak olduğunu söylemiş ve örnek olarak “bir köle azad ediniz” ve “kafir bir köle azad etmeyiniz” emir ve nehiy kipinde sevk edilen iki farazi örneği vermiştir.⁸⁰ Bu hususta zaruret veya delil kaydını koymadan “ittifak vardır” kaydını koyan ilk âlimlerden biri Âmidî olmuştur. Âmidî’den sonra bu konuda onu takip eden yazarlar konuyla ilgili yazılan şerh ve haşiyelere bakmadan bu “ittifak vardır” kaydını tekrar etmişlerdir. Oysa Âmidî’nin ilgili konuya verdiği örneğe baktığımızda uygulama bakımından burada haml yoluna gidilemeyeceği ortadadır. Biri emir diğeri nehiy suretinde mutlak ve mukayyet iki lafızla sevk olunan iki farklı hüküm cümlesi ile naslardaki kapalılığı giderme mesabesinde olan abdest ve teyemmüm hükümlerini aynı başlık altında değerlendirmek pek uygun gözükmemektedir. Nitekim bu uyumsuzluğu gören muhakkik âlimler gerekli açıklamaları yapmışlardır. Şimdi tartışma konumuz olan kural ve örnekle ilgili bazı muhakkik âlimlerin izahlarını vereceğiz.

İlk olarak Şihabüddin el-Karafî’nin (ö. 684/1285) açıklamalarına bakalım: Karafî, eserinin mutlakın mukayyede hamlını ele aldığı bölümde meseleyi dördüncü kısımda açıklamıştır. “Abdest aldığınızda ellerinizi dirseklerle beraber yıkayın, teyemmüm yaptığınızda ellerinizi mesh edin” örneğinde olduğu gibi sebeplerin aynı, hükümlerin farklı olduğu durumda mutlakın mukayyede haml edilip edilmeyeceğinin ihtilafı olduğunu ifade etmiştir. Ancak bu örnek üzerinden meseleyi açıklamamış, hükmün sebepleri bir ise o takdirde mutlakın mukayyede haml edilmesi gerektiğini ifade etmekle yetinmiştir.⁸¹

⁸⁰ el Âmidî, Ali b. Muhammed, Thk.Abdürrezzak Afifi, *El-İhkâm fî usulî'l-ahkâm* (Riyad: Daru's-semî'i, 2003), 3/6.

⁸¹ Şehabeddin Ahmed b İdris el-Karafi, *el-İkdü'l-manzum fî'l-husus ve'l-umum.*, ed. Ahmed el-Hatem Abdullah (Darü'l-kütüb,el-Mektebetü'l-Mekkiye, 1999), 2/401.

Cemâleddîn el-İsnevî, (ö. 772/1370) mutlak ve mukayyet lafızların sebepleri bir, hükümleri farklı olursa mutlak mukayyede iki delil ile amelen haml edilir demektedir. İki delil yani kitap ve sünnetten deliller yoksa mutlak lafız kıyas yoluyla da takyid edilebilir. Ancak takyidi gerektirecek bir delil veya kıyası iktiza edecek bir durum yoksa o takdirde haml edilmez. Onun konuyla ilgili açıklamaları şu şekildedir: Mutlak, âmm lafız gibi mukayyet de umum lafzın kapsamına giren fertlerin bir kısmını kapsayan has lafız gibidir.⁸² Bunların tearuzu âmm ve hassın tearuzu gibidir. O nedenle âmm ve has lafızların incelendiği kısımda açıklanmıştır. Bu itibarla mutlak ve mukayyet lafızların geçtiği cümleye/hükme bakıp ona göre karar vermek gerekir. Mesela “Herattan bir kişiyi giydir, bir kişiyi doyor” gibi hükümleri farklı sebepleri aynı olan iki hükümle karşılaştığımızda ittifakla mutlak mukayyede haml edilmez.⁸³ Ancak abdest ve teyemmüm ayetlerinde geçen yed kelimesi bunun gibi değildir. Orada amel bakımından da şer’i deliller bakımından da mutlakın mukayyede haml edilmesi gerekir. Biz şayet mukayyetle amel edersek aynı zamanda mutlak ile de amel etmiş oluruz. Çünkü burada mutlak mukayyedin bir cüzüdür.⁸⁴ Şayet sebepler bir hükümler farklı olursa-tıpkı abdest ve teyemmüm ayetinde olduğu gibi- bu hususta ihtilaf vardır. Burada ya mutlak mukayyede haml edilmez ya da lafzen veya kıyasen haml edilir. Tercih edilen görüş de budur.⁸⁵

Bedrüddin ez-Zerkeşi (ö. 794/1392) sebepler bir hükümler farklı olursa ittifakla mutlak mukayyede haml edilmez demiş ve devamında da el-Mahsul’e atıfla Ebu Bekir İbnü’l-Arabî’nin (ö. 543/1148)⁸⁶ bu konuda birtakım ihtilafların olduğuna dair görüşünü zikretmiş, bu ihtilafların da dört ayrı kısımda incelendiğini ifade edip örnek olarak da abdest ve teyemmümü vermiştir.

⁸² el-İsnevî Cemâleddîn Abdürrahîm b. el-Hasen, *Nihâyetü’s-sul fî şerhi Minhaci’l-vüsul*. (Beyrut : Âlemü’l-Kütüb, ts.), 494.

⁸³ el-İsnevî, *Nihâyetü’s-sûl*, 495.

⁸⁴ el-İsnevî, *Nihâyetü’s-sûl*, 498.

⁸⁵ el-İsnevî, *Nihâyetü’s-sûl*, 499.

⁸⁶ Zerkeşi, Ebu Bekir İbnü’l-Arabî’nin el-Mahsul’adında bir eserine atfen onun görüşlerini aktardığı gibi Karafî de aynı müellifin aynı eserine atıfla onun görüşlerini aktarmış ancak Ebubekir İbn Arabî’nin böyle bir eseri tespit edilememiştir. Karafî’nin *El-İkdü’l-Manzum*’unu tahkik eden yazar da bu eseri bulamadığını (c.2, s.400) dipnotta ifade etmiştir.

Ayrıca Ebü'l-Hattâb el-Kelvezânî'nin (ö.510/1116) bu hususta Hanbelî fakihler arasında ihtilaf olduğunu ve Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) konuyla ilgili iki farklı rivayet nakledildiğini ifade etmiştir. Aynı eserin 427. Sayfasında tartıştığımız örnekle ilgili olarak hamlin "ihtilaf konusu" olduğunu ifade ettikten sonra teyemmüm abdestin bedeli olarak meşru kılındığı için burada mutlakın mukayyede haml edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Devamında İlkiyâ el-Harrâsî'nin (ö. 504/1110) bu hususta abdestle teyemmüm arasında kıyas yapmak uygun olmadığı için tevakkuf etmek gerektiğine dair görüşünü de nakletmek suretiyle meseleyi derinlemesine tartışmıştır.⁸⁷

Bennânî (ö. 1198/1784) abdest ve teyemmüm ayetlerinde olduğu gibi mutlak ve mukayyet lafızların sebepleri bir hükümleri farklı olduğunda mutlakın mukayyede hamlinde ihtilaf olduğunu belirterek bu ihtilafın iki maddede özetlenebileceğini ifade eder. 1- Bu durumda mutlak mukayyede haml edilmez. 2- Mutlak mukayyede lafzen veya kıyasen haml edilir. Tercih edilen görüş de budur. Bennânî şöyle devam eder: Zikredilen misaldeki mutlak ve mukayyedi, hükümlerinin sebepleri bir olduğu için birleştirmek suretiyle amel etmek tercihe şayandır. Bu misalde geçen yed/el kelimesi bir cihetten âmm lafız bir cihetten mutlak lafızdır. Yed lafzı burada el kelimesinin miktarını göstermesi bakımından mutlak, fertlerinin tamamını kapsaması bakımından âmm'dir. Bu itibarla bu örnek üzerinden yapılacak açıklamalarda dikkatli olmak gerekir. Şöyle ki; madem bu lafız (yed) aynı anda hem mutlak hem de âmm olarak vafedildi, şu hâlde ona dair hükümler de âmm lafzın ve mutlak lafzın hükümlerini içerecektir. Hakikat anlamında kullanılan bu lafza gaye bakımından mutlak denemez. Çünkü Şâri' ilgili ayette geçen yed lafzını mutlak manasını kast ederek yani parmak uçlarından koltuk altına kadar anlamında kullanmamıştır. Bazen bir kısmını bazen tamamını kapsayacak şekilde kullanmış ama bundan maksadın nereye kadar olduğu açıkça ifade edilmiştir. O itibarla lafız mutlak kabul edilmiştir.⁸⁸

Leknevî (ö. 1886) Mutlak ve mukayyet lafızlar aynı sebeplerle sevk edilen iki farklı hükümde bir araya geldiğinde biri diğerine haml edilmez dedikten

⁸⁷ ez-Zerkeşi, *Bahru'l Muhît*, 3/413-435.

⁸⁸ el-Bennani, *Hâşiyetü'l-Bennânî alâ Cem'i'l-cevâmi'*, 1/51.

sonra “bir fakiri doyur, vücûdu tam bir fakiri giydir.” örneğini vermektedir. Leknevî konuyla ilgili fakihler arasında yapılan tartışmalara atıflar yaparak tartışmış ve şu bilgileri vermiştir: Âmidî ve onu takip eden kimi âlimler bu konuda Hanefi ve Şafilere ittifak ettiklerini söylemişlerdir. Gazzâlî (ö. 555/1111) ise bazı “Menahic şerhleri”ne atfen, Şafiilerin tamamı değil ekserinin *haml ettiğini* iddia etmiştir. Leknevî mutlakın mukayyede hamlinde bizim de problem edindiğimiz örnek üzerinden meseleyi tartışmıştır. Şafiilere, nakledilen bir görüşe göre Ebû Hanîfe’ye (ö. 150/767), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855) ve muhaddislerin çoğuna göre teyemmümde ellerin sadece bileklere kadar mesh edileceği rivayet edilmiştir. Ancak bu nakiller sahih değildir. Sahih olan kavle göre Şâfiî (ö. 204/820) kavli-i cedidinde teyemmümde ellerin dirseklere kadar mesh edileceğini söylemiştir. Aynı şekilde zahirü’r-rivayeye göre de Ebû Hanîfe ve Hanefi imamları da aynı görüştedir. Leknevî, Âmidî’nin naklinin Gazzâlî’nin naklinden niçin daha sahih olduğuna dair mukadder soruya şöyle cevap vermiştir: “Vekil asıl gibidir.” Teyemmüm konusundaki uygulama bize doğru görüşü göstermeye yeter. Teyemmüm ayetinde geçen yed kelimesi parmak uçlarından koltuk altlarına kadar olan organı ifade eder. Âyette geçen yedden maksadın bu olmadığı hususunda icmâ vardır. O halde burada kullanılan ‘yed’in mutlak manasının irade edildiğini söylemek de sahih değildir. Çünkü teyemmüm esnasındaki elimizi mesh ederken bileklere veya koltuğa kadar değil dirseklere kadar mesh edilmesi şeklindeki uygulama ‘yed’in mutlak manasına uygun düşmemektedir. Âyette geçen ‘yed’den maksadın nereye kadar olduğu meçhuldür. Şu hâlde bu nas mücmeldir. Rasulüllah ve ashabının uygulaması ve abdest âyeti ile kapalılık giderilmiştir.⁸⁹

⁸⁹ Abdülali Muhammed b Nizameddin Muhammed Sehalevi el-Ensârî Leknevi, *Fevatihü’r-rahâmut bi-şerhi Müsellemi’s-sübut.*, thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2002), 1/380. Benzer açıklamalar için bkz.el- Akfehî Ahmed İbn İmad, *Def’ul ilbas an vehmi’l-vesvas*, ed. Muhammed Faris veMüs’ad Abdulhamid es-Sa’dini (Beyrut: Darü’l-kütübî’l-İlmiyye, 1995), 180.

Yukarda verilen bilgileri bir tablo halinde şu şekilde gösterebiliriz:

1.Sebepler bir hükümler farklı olursa mutlak mukayyede haml edilir mi?	Hiçbir surette haml edilmez.	Hamli gerektiren delil yoksa haml edilmez.	İhtilaflıdır	Mutlak mukayyede lafzen veya kıyasen haml edilir.	Kitaptan veya sünnetten delil varsa hamledilir.
Görüş Sahipleri	Âmidî ve onu takip eden usûlcüler	İsnevî, Zerkeşî, Ebu Bekir İbnü'l Arabî, Leknevî	Karafî, İlkiyâ el-Harrâsî, Kelvezânî	Bennânî	İsnevî
2.Mutlakın Mukayyede Hamli hangi anlamlarda kullanılmıştır?	Nesh kabilindendir.	Beyan kabilindendir.	Tahsis kabilindendir.		
Görüş Sahipleri	Serahsî, Pezdevî ve bunları takip eden Hanefî usûlcüler.	İbnü'l-Hümmam, Ebu İshak eş-Şirâzî ve bunları takip eden usûlcüler.	Şafî, Âmidî, Gazzalî Razi ve bunları takip eden mütekellim usûlcüler.		

Değerlendirme ve Sonuç

Yukarda verdiğimiz bilgiler, mutlakın mukayyede hamli konusunda “sebepler bir hükümler farklı olursa ittifaqla mutlak mukayyede haml edilmez” şeklinde ifade edilen kuralın eksik ifade edildiğini göstermektedir. Çünkü

ilgili kurala verilen mezkûr örnek, görüldüğü üzere bir açıdan mutlak bir açıdan âmm bir açıdan mücmel olarak yorumlanmıştır. Lafzın usûldeki elfaz bahisleri içinde hangi kategoriye girdiği hususundaki ihtilaflar bir yana, Kur'an'ın müfessiri ve fıkıh bakımından müstakil delil olan sünnet delili de dikkate alınarak örnekleri seçmek daha isabetli olacaktır. Şayet kural günümüz fıkıh usûlü kitaplarının çoğunda yazıldığı gibi aynen muhafaza edilecekse verilen örnekler hususunda daha seçici bir tavır takınmak uygun olacaktır. Pek çok klasik eserde ilgili kural için verilen, “fakiri doyur, çıplak fakiri giydir” vb. örneklerin tercih edilmesi veya güncel örneklerle yer verilmesi problemin yüzeysel açıdan çözümüne yardımcı olacaktır. Örneklerin güncellenmesi özellikle ilahiyat fakültesi öğrencilerinin bu kuralları daha iyi kavramasına yardımcı olacaktır. Söz konusu kural için eski örnekler yerine mesela, “bir öğrenciye 300 tl burs ver, çalışkan bir öğrenciye 500 tl burs ver” vb. örneklerin tercih edilmesi hem öğrenmeye motive edici hem de kuralların işlevsel ve dinamik olduğu fikrini ihsas edici olacaktır.

Söz konusu kuralı mevcut haliyle bırakmak suretiyle sadece örnek üzerinden anlaşılır kılma çabasının ürünü olarak bu yolu tercih etmek “örnek bazında” problemi çözmeye yetebilir ancak söz konusu kuralla ilgili köklü çözüm o kuralla ilgili bilgileri tam olarak vermekle mümkündür. O bilgileri yukarıda tartışmaya gayret ettik. Buna göre günümüz fıkıh usûlü kitaplarının çoğunda “hükümler farklı sebepler bir olursa ittifakla mutlak mukayyede haml edilmez” şeklinde yazılan kuralı; “hükümler farklı sebepler bir olursa mutlak mukayyede haml edilmez, ancak bir delil veya zaruret olursa haml edilir” şeklinde ifade etmek daha doğru olacaktır. Burada geçen delilden kastın kitap veya sünnet olduğu açıktır. Zaruretin ise mantıken veya fiili durum bakımından tatbik edilmesi mümkün olmayan durumlar şeklinde anlaşılması uygun olacaktır. Şayet kural bu şekilde ifade edilirse hem klasik kaynaklarda yer alan bilgiler tam olarak ifade edilmiş hem de günümüz fıkıh usûlü kitaplarında yer aldığı şekliyle kural ve örnek arasındaki uyumsuzluk giderilmiş olacaktır. Burada çoğu kaynakta geçen “illa zarureten” ifadesinin eklenmesi yeterlidir, “bir delil”in eklenmesine gerek yoktur şeklinde akla bir soru gelebilir. Ancak yukarıda bir kısmını verdiğimiz klasik metin şerh ve haşiyelerine baktığımızda sadece “illa zarureten” istisnasını eklemenin problemi çözmeye yeterli olmadığı anlaşılacaktır. Şöyle ki “illa zarureten” istisnası için verilen

örneklere baktığımızda mantıken veya fiilen uygulanması mümkün olmayan iki emir veya bir emir bir nehiy şeklinde sevk olunan hükümler olduğu anlaşılmaktadır. Bu itibarla “bir delil” kaydının eklenmesine de kanaatimizce gerek vardır.

Kaynakça

- Abdulkadir Eligül. *İslam Hukuk Metodolojisinde Âm ve Mutlak Kavramları*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Abdülkerim Zeydan. *Fıkıh Usulü*. çev. Ruhi Özcan. İstanbul: İfav Yayınları, 1993. Basım, ts.
- Abdüselam Arı, Mürteza Bedir, vd. *Fıkıh Usulü*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi İlahiyat Lisans Programı PDF, ts.
- Ahmed b. Hüseyin, el-Beyhaki. *es-Sünenu'l-Kübra*. ed. M. Abdulkadir Atâ. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Ahmed İbn İmad, el- Akfehşi. *Def'ul ilbas an vehmi'l-vesvas*. ed. Muhammed Faris veMüs'ad Abdulhamid es-Sa'dini. Beyrut: Darü'l-kütübî'l-İlmiyye, 1995.
- Ali b. Muhammed, el Âmidî - Abdürrezzak Afifi. *El-İhkâm fî usuli'l-ahkâm*. 4 Cilt. Riyad: Daru's-semi'i, 1. Basım, 2003.
- Ali Halil İsa, Adîle. *Davâbitu hamli'l-mutlak ale'l-mukayyed inde'l-usuliyîn ve eseru zalike ale'l-ahkami's-şeri'yye*. Nablus, Filistin: Câmiatü'n-necâh el-vataniyye Külliyyetü'd-dirâsâti'l-ulyâ, 2010.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usulü*. İstanbul: İfav Yayınları, 1992.
- Bayram Demir. “Naslarda Yer Alan Lafızlar Arası İlişki Açısından Fıkıh Usulünde Mutlak-Mukayyed”. Bildiri program adı: Uluslararası Din Bilimleri Çalıştayı, Iğdır Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Bennani, Abdurrahman b. Câdullah el-. *Hâşiyetü'l-Bennânî alâ Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Abdurrahman eş-Şirbini. 2 Cilt. Dâru'l-fikr, 1982.

- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslamiyye ve İstilahat-ı Fikhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen yayınevi, 1988.
- Cemâleddîn Abdürrahîm b. el-Hasen, el-İsnevî. *Nihayetü's-sul fî şerhi Minhaci'l-vüsul*. Beyrut : Âlemü'l-Kütüb, ts.
- Ebü'l-Yüsr Muhammed b Muhammed b Hüseyin, el-Pezdevî. *Ma'rifetü'l-huceci's-şer'iyye*. thk. Abdulkadir b. Yasin el-Hatib. Beyrut: Müessesetü'risale, 1999.
- Efendi, Büyük Ali Haydar. *Usul-i fıkıh dersleri*. İstanbul : Üçdal Neşriyat, 1966.
- Emir Padişah. *Teysiru't-Tahrir*. Mısır: Matbaatu Mustafa el- Babi el-Halebî, 1932.
- Erturhan, Sabri. *Fıkıh Usulüne Giriş*. Sivas: Asitan yayınları, 2014.
- Ferhat Koca. "Mutlak". *Türkiye Diyanet vakfi*. xxxı/402-405. İstanbul: TDV, 2006.
- Hamed b. Hamdi es-Saidi. *el-Mutlak ve'l-mukayyed*. Medine, 2003.
- Hudari Bey. *Usûlü'l-fikh*. Mısır : el-Mektebetü't-Ticaretî'l-Kübra, 1969.
- İbnü'l-Hâcib. *Muhtasar*. 2 Cilt. Beyrut, 1983.
- İbnü'l-Hümmam, Kemâleddin Muhammed b Abdülvahid b Abdülhamid. *et-Tahrir fî usuli'l-fikh*. Kahire : Mustafa el-Babi el-Halebi, 1932.
- Îcî, Adudüddin el-. *Şerhu Muhtasari'l-Müntehâ'l-Usûl*. ed. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Darü'l-kütüb'il-ilmîyye, 2004.
- İsfehâni, Şemseddin el-. *Beyanü'l-Muhtasar Şerhu Muhtasari İbnü'l-Hacib*. thk. Muhammed Mazhar Bekka. 3 Cilt. Cidde: Camiatü ümmü'l kura, 1986.
- Kahraman, Abdullah. *Fıkıh Usulü : Giriş - Deliller - Hükümler - Hüküm Çıkarma Yöntemleri*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Karafi, Şehabeddin Ahmed b İdris el-. *el-İkdü'l-manzum fî'l-husus ve'l-umum*. ed. Ahmed el-Hatem Abdullah. 2 Cilt. Darü'l-kütüb,el-Mektebetü'l-Mekkiye, 1999.
- Karaman, Hayreddin. *Fıkıh Usulü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.

- Koca, Ferhat. *İslam Hukuk Metodolojisinde Tahsis*. İstanbul: İsam Yayınları, 2012.
- Koçak, Muhsin vd. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 6. Basım, 2020.
- Koşum, Adnan. *Fıkıh Usulü el Kitabı*. ed. Talip Türcan. Ankara: Grafiker, 2019.
- Leknevi, Abdülali Muhammed b Nizameddin Muhammed Sehalevi el-Ensârî. *Fevatihü'r-rahamut bi-şerhi Müsellemi's-sübut*. thk. Abdullah Mahmûd Muhammed Ömer. 2 Cilt. Beyrut : Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Molla Hüsrev. *Mir'atü'l-usul şerh-i Mirkati'l-vüsul*. Dersaâdet : Şirket-i Sahafiye-i Osmaniye, 1321.
- Muhammed Ebu Zehra. *İslam Hukuku Metodolojisi : Fıkıh Usulü*. çev. Abdulkadir Şener. Ankara: Fecr Yayınevi, 1997. Basım, ts.
- Muhammed Süleyman el-Aşkar. *el-Vadîh fî usûli'l- fikh*. Kuveyt: Dâru's-selefiyye, 1984.
- Muharrem Yılmaz ve Şükrü Ayran. *Fıkıh Usulü I-II*. ed. Mehmet Erdem ve Zuhal Dağ. İstanbul: Lisans yayınları, 2019.
- Murat Sarı. *Fıkıh Usûlünde Mutlak ve Mukayyed*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Mustafa Hayta. "Fıkıh Usûlünde Bir Bütüncül Okuma Yöntemi: Mutlakın Mukayyede Hamli ve Fikhî İhtilaflardaki Rolü". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat fakültesi dergisi* 16/2 (2016), 143-170.
- Osman Şahin. "İslam Hukuk Metodolojisinde Mutlak ve Mukayyet". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 26 (2015), 11-37.
- Rifat Uslu. "İslam Fıkıh Usulünde Mutlak'ın Mukayyed'e Hamli" 10/54 (2017), 1039-1043.
- Sava Paşa. *İslam hukuku nazariyatı hakkında bir etüt*. Ankara : Diyanet İşleri Başkanlığı, 2017.
- Şakir el-Hanbelî. *Fıkıh Usulü*. çev. Mustafa Yıldırım. İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2010.

- Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ahmed, es-Serahsî. *el-Usûl*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Efganî. 3 Cilt. Haydarabad, Dekkan: Lecnetu İhya-i Mearifi'n-Numaniyye, ts.
- Şevkani, Ebû Abdullah Muhammed b Ali b Muhammed el-Havlani. *İrşadü'l-fuhul ila tahkiki'l-hak min ilmi'l-usul*. 2 Cilt. Daru'l-kitabi'l-Arabi, 1999.
- Şîrâzî, Ebû İshak eş-. *Şerhu'l-Lüm'a*. ed. Abdülmecid Türkî. Beyrut, 1987.
- Vehbe Zuhaylî. *el-Vecîz fî usûli'l-fikh*. Dımaşk: Daru'l-Fikr, 1999.
- Vehbe Zuhaylî. *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*. Dımaşk: Dârü'l-fikr, 1986.
- Zekiyüddin Şaban. *İslam Hukuk İlminin Esasları (Fıkıh Usulü)*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV, 2018.
- Zerkeşi, Bedrüddin Abdullah ez-. *Bahru'l Muhît*. thk. Abdulkadir Abdullah El'ânî. 6 Cilt. Kuveyt: Daru's-safve, 1992.
- Zeyla'î, Cemalüddin Abdullah b. Yusuf. *Nasbu'r-râye li-tahrîci ehâdis'l-hidâye*. 2 Cilt. Beyrut, 1997.